

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Poetica 12 (2024)

ISSN 2353-4583

e-ISSN 2449-7401

DOI 10.24917/23534583.12.14

Mirosław Ryszkiewicz

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

ORCID: 0000-0002-1683-6289

Wersologia w świetle językoznawstwa. „Złożony sens” wiersza według koncepcji Anny Pajdzińskiej

Wstęp

Zasadniczy przedmiot artykułu stanowi próba wyłuskania sposobu rozumienia wiersza z językoznawczych prac Anny Pajdzińskiej, głównie ze zbioru jej studiów pt. *Wiersz – złożony sens*¹. Na książkę tę składają się szkice publikowane już wcześniej jako artykuły bądź rozdziały monografii, ale na potrzeby tego wydania „uległy [one] przeredagowaniu, rozwinięciu lub skróceniu. Wszystkie zmiany zostały podporządkowane koncepcji całości i wewnętrznej spójności tomu” (s. 269). Niezależnie jednak od dokonanych zmian redakcyjnych z całej książki wyziera kompleksowa, konsekwentna i koherentna propozycja badawcza dotycząca form językowych zapisywanych wierszem, która wydaje się godna uwagi z trzech co najmniej powodów:

Po pierwsze, kontynuuje wysiłki integrowania wiedzy językoznawczej z literaturoznawczą i potwierdza tej integracji potrzebę (wbrew aktualnej, narzuconej, instytucjonalnej separacji obydwu dziedzin)². Po drugie, w praktyce analitycznej

¹ A. Pajdzińska, *Wiersz – złożony sens*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2021. Z tego wydania pochodzą wszystkie cytaty lokalizowane w tekście artykułu. Gwoli dotrzymania zasad rzetelności naukowej należy dodać, że wcześniej opublikowany został artykuł pod tym samym co książka tytułem: A. Pajdzińska, *Wiersz – złożony sens*, „Prace Filologiczne” 2007, t. LIII, s. 437-444.

² R. Jakobson, *Poetyka w świetle językoznawstwa*, przeł. K. Pomorska, „Pamiętnik Literacki” 1960, nr 2, s. 431-473.

i interpretacyjnej, choć nie w wersologicznej teorii, dowodzi użyteczności różnych teoretycznych ujęć wiersza: od tradycyjnego, przez prozodyjny, po najnowsze, na przykład graficzne (niezależnie od złożonej, skomplikowanej i zawilej historii każdego z nich). Po trzecie, poświadcza konieczność zastosowania do badań nad wierszem narzędzi heterogennych, powstałych dawniej (np. strukturalizm) i współcześnie (np. entolingwistyka), kierunków w badaniach lingwistycznych.

Wykorzystanie, z jednej strony, wersologii, z drugiej zaś, suplementarnie językoznawstwa pozwala odsłaniać w tej autorskiej propozycji złożony sens wiersza. Jego właściwe znaczenie mieści się co prawda nie tyle w ekwiwalentności, powtarzalności i przewidywalności sylab, akcentów i/lub zestrojów akcentowych budujących wersy³, ile raczej w wyższych strukturach języka, ale w tej językoznawczej koncepcji podziału wersowego przynajmniej nie ignoruje się, co więcej – zostaje on w niej zauważony i dowartościowany, gdyż przypisuje się mu ważne funkcje sensotwórcze⁴, a nie co najwyżej pragmatycznie techniczne. Przedstawia więc ona zapoznaną propozycję kompletnego, wielopoziomowego, koherentnego, wielowymiarowego, holistycznego i komplementarnego opisu wiersza – zarówno z perspektywy teoretycznoliterackiej, jak też językoznawczej.

Aby dopełnić tak postawionej tezy tego artykułu, trzeba też od razu podkreślić, że jak w wielu innych pracach językoznawczych (i literaturoznawczych), także w tekstach naukowych Anny Pajdzińskiej wymiennie używa się pojęć *wiersz* i *poezja*. Takie utożsamienie da się wytłumaczyć m.in. doбором materiału analitycznego, czyli wierszem wolnym, reprezentowanym w książce lubelskiej językoznawczynie przez utwory Józefa Czechowicza, Wisławy Szymborskiej, Mirona Białoszewskiego, Ryszarda Krynickiego i Stanisława Barańczaka⁵. Ekspansja wiersza wolnego, bez wnikania w skomplikowanie diachronii jego praktyki twórczej i synchronię wersologicznych teorii, doprowadziła w XX wieku, jak wiadomo, do zastąpienia opozycji „wiersz – proza” przeciwstawieniem „poezja – proza”⁶. To zastrzeżenie pierwsze, terminologiczne.

Drugie, asekuracyjne uzupełnienie tezy wiąże się z nieutożsamianiem w pracach Pajdzińskiej, jak czyni się to w wielu innych językoznawczych i literaturo-

³ M. Dłuska, *Wiersz*, w: *Problemy teorii literatury*, seria 1, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław 1987, s. 179–209.

⁴ L. Pszczołowska, *Semantyka form wierszowych*, w: tejże, *Wiersz – styl – poetyka. Studia wybrane*, Universitas, Kraków 2002, s. 268–285.

⁵ Dobór twórczości tej właśnie poetki i tych poetów nie wydaje się przypadkowy. Uzasadnia go zarówno artystyczny, jak też estetyczny wymiar budowanej przez Pajdzińską koncepcji poezji i wiersza.

⁶ A. Okopień-Sławińska, *Wiersz awangardowy dwudziestolecia międzywojennego*, „Pamiętnik Literacki” 1965, nr 2, s. 426; S. Sawicki, *Wokół opozycji: wiersz – proza*, w: *Problemy teorii literatury*, seria 2, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław 1987, s. 172–189. Pojęciowy zamęt uwydatnia funkcjonowanie tych m.in. terminów literackich w językach obcych, np. angielskojęzyczne wersje pojęć *wiersz*, *wers* i *poezja* chociażby w tłumaczeniu streszczenia tego artykułu.

znawczych, wiersza i poezji głównie ze stylistycznymi właściwościami tekstów, lecz z uwzględnieniem także ich podziału na wersy:

Powszechnie sądzi się, że znaczenie wiersza jest kształtowane przez elementy leksykalno-semantyczne, tymczasem w konstytuowaniu jego sensów w mniejszym lub większym stopniu biorą udział również składniki struktury wersyfikacyjnej, brzmieniowej i graficznej (s. 16).

Trzecie zaś doprecyzowanie tezy odnosi się do ważkiej dla tego ujęcia badań nad wierszem, które przedstawia lubelska językoznawczyni, korelacji między literaturoznawstwem a lingwistyką:

Związek teorii literatury z językoznawstwem, zapoczątkowany w okresie dominacji paradygmatu strukturalistycznego, umocnił się później dzięki temu, że w badaniach lingwistycznych coraz istotniejszy stawał się aspekt podmiotowy. Szczególną rangę nadają temu aspektowi językoznawstwo kognitywne i etnolingwistyka (lingwistyka antropologiczna, kulturowa), nie pomijają go jednak również aksjologia lingwistyczna, psycholingwistyka, socjolingwistyka i pragmatyka językoznawcza. Pluralizm metodologiczny współczesnej lingwistyki daje możliwość wyboru instrumentarium badawczego, pozwala na dostosowanie narzędzi analitycznych do konkretnego utworu poetyckiego. Warto z tego korzystać (s. 262–263).

Jako że kompetencji w zakresie lingwistyki nie staje, uwaga w tym artykule skupia się wyłącznie na literaturoznawczym, teoretycznoliterackim, a dokładniej – na wersologicznym aspekcie omawianej koncepcji, która oczywiście żadnej nowej teorii wiersza nie proponuje. Warto w tym miejscu przypomnieć, że diachroniczne i panoramiczne spojrzenie na naukę o wierszu pozwoliło Witoldowi Sadowskiemu wyodrębnić następujące typy: wersologię generatywną, matematyczną, genologiczną, wersologię percepcji, neurowersologię, wersologię materiału oraz wersologię kazuistyczną⁷. I właśnie tę ostatnią zdaje się reprezentować Pajdzińska w swoich pracach o złożonym sensie wiersza, gdyż zgodnie z objaśnieniami twórcy tej wersologicznej typologii:

[Wersologia kazuistyczna] wydaje się [...] dobra na czasy podważania i rozważania metod, gdyż więcej stawia pytań, niż podsuwa odpowiedzi, a wierszom się dziwi, zamiast je klasyfikować. A poza tym znakomicie odnajduje się poza wersologią, w szeroko rozumianej poetyce wiersza, szczególną użyteczność okazując wtedy, gdy wersyfikacja stanowi tylko jeden z parametrów składających się na wymowną i niepowtarzalną kompozycję utworu⁸.

Te trzy zastrzeżenia, czyli utożsamienie w pracach Pajdzińskiej wiersza z poezją, uwzględnienie w opisie wierszy (wolnych) nie tylko stylistycznej, lecz również

⁷ W. Sadowski, *Potencjał wiersza (zamiast wstępu)*, w: *Potencjał wiersza*, red. W. Sadowski, Instytut Badań Literackich PAN Wydawnictwo, Warszawa 2013, s. 10–14.

⁸ Tamże, s. 16.

wersyfikacyjnej warstwy ich struktury oraz pominięcie językoznawczego aspektu w rekonstrukcji omawianej koncepcji wiersza – wszystkie te trzy asekuracyjne uwagi dają asumpt do powtórzenia tezy, że prace lubelskiej językoznawczynie stanowią rzadki, a można nawet zaryzykować hipotezę, że w tym ujęciu dość odosobniony przypadek zaprzęgnięcia wersyfikacji do lingwistycznego, holistycznego i kompetentnego opisu konkretnych polskich wierszy z XX i XXI wieku. Dla udowodnienia tej tezy przywołane zostaną, po pierwsze, przykładowe analizy, które wykorzystują różne teorie wersologiczne, po wtóre, kompozycja całej książki *Wiersz – złożony sens*, gdyż nawet układ całości uwydatnia założenia, także wersologiczne, koncepcji autorstwa Pajdzińskiej, oraz, po trzecie, językowy kształt jej wykładu w podobnej funkcji, a po czwarte, zostanie on umieszczony także w trzech kontekstach – dokonań lubelskiego środowiska językoznawców, recenzji książki Pajdzińskiej oraz innych prac językoznawczych i literaturoznawczych poświęconych wersologii.

Część zasadnicza

Inventio

Charakterystyczne, że wprowadzenie do książki *Wiersz – złożony sens* zawiera krótki, erudycyjny i diachroniczny wywód poświęcony kształtowaniu się naukowego przeświadczenia o języku jako tworzywie literatury. Pajdzińska referuje bądź cytuje poglądy Georga Wilhelma Friedricha Hegla, Wilhelma Humboldta, Wilhelma Scherera, Kazimierza Brodzińskiego, Romana Ingardena, strukturalistów i semiotyków oraz badaczy językowego obrazu świata. O językowej naturze literatury, a zatem również wiersza, jej współczesnych teoretyków oraz lingwistów nie trzeba przekonywać, co zapoczątkował zresztą sam Arystoteles. Bez językowego (także wersyfikacyjnego) aspektu obywają się za to często historycy literatury, a bez samej wersyfikacji także niektórzy lingwiści badający język wierszy, by o studentach filologii nawet nie wspomnieć. Cały ten diachroniczny wywód potrzebny był językoznawczynie do sformułowania następującego wniosku, a zarazem jednego z podstawowych założeń formułowanej koncepcji, gdyż język, także literatury, to struktura, która składa się, jak wiadomo, nie tylko ze słownika i gramatyki:

Skoro język nie tyle odwzorowuje, ile interpretuje rzeczywistość pozajęzykową, swoisty dla danej wspólnoty sposób widzenia świata i jego elementów, charakterystyczne dla niej kategoryzacje i wartościowania powinny być brane pod uwagę także w odczytaniach tekstu artystycznego. [...] Podobną myśl [...] sformułował Edward Sapir: „Zrozumienie, na przykład, prostego wiersza zakłada nie tylko rozumienie pojedynczych słów w ich zwykłym znaczeniu, lecz pełną znajomość całego życia odzwierciedlonego w słowach lub sugerowanego przez towarzyszące im skojarzenia”. A zatem – aby do-

trzeć do istoty kreacji artystycznej, w pełni zdać sprawę ze swoistości indywidualnego postrzegania świata, należy za jedną z płaszczyzn odniesienia przyjąć interpretację rzeczywistości utrwaloną w języku, co w badaniach semantyki tekstu artystycznego oznacza przede wszystkim konieczność uwzględniania znaczenia jednostek językowych oddającego kulturowy sposób rozumienia świata (s. 14–15).

W drugiej części książki *Wiersz – złożony sens*, zatytułowanej *Zbliżenia*, te założenia i wnioski, przedstawione w części pierwszej *Problemy językowej organizacji tekstu poetyckiego*, przekładają się na analizy konkretnych tekstów poetyckich, których złożone sensy są budowane także m.in. dzięki ukształtowaniu wersowego poziomu struktury języka. Spośród jedenastu przywołane zostaną tylko cztery rozdziały, które zawierają w zamierzeniu reprezentatywne dla referowanej koncepcji przykłady analitycznego użycia tradycyjnej i prozodyjnej teorii wiersza oraz wiersza jako tekstu graficznego.

Tradycyjna teoria wiersza

W rozdziale *Jak ma się w to bawić osoba żyjąca?* analizie poddano wiersz Wisławy Szymborskiej *Urodziny*, a pretekstem do tego opisu staje się zgodna, odautor-ska oraz krytyczno- i historycznoliteracka konstatacja, że każdy utwór noblistki wyróżnia się osobną poetyką każdorazowo czekającą na odkrycie przez czytelnika, gdyż jak w tzw. życiu i w jednym z bardziej znanych wierszy Szymborskiej „nic dwa razy się nie zdarza”. Nie miejsce tu na rekonstrukcję rekonstrukcji tego utworu w wykonaniu Pajdzińskiej. Dość tylko zasygnalizować, że analiza semantyczna tytułu oraz innych słów z nim związanych i skojarzonych prowadzi do opisu kreacji podmiotu i postrzeganej przezeń, ontycznej, paradoksalnej natury świata, by potwierdzenia formułowanych na podstawie analizy semantyki wiersza wniosków poszukać w jego wersyfikacji, od razu warto dodać, wersologicznie jak najbardziej tradycyjnej:

Urodziny są wierszem stychicznym, składającym się z 26 wersów. Poetka wybrała formę amfibrachiczną, w poezji polskiej najrzadziej stosowaną spośród metrów sylabotonicznych, a jeżeli już – to częściej w wierszach stroficznych niż stychicznych. Posłużyła się natomiast najczęstszym wersem w historii polskich amfibrachów: formatem 4-miarowym, 12-zgłoskowcem paroksytonicznym [skojarzonym w przypisie z bogatą symboliką liczby dwanaście – M.R.]. Jak twierdzi wybitna badaczka wersyfikacji, Zdzisława Koczyńska: „w historii naszej poezji wiersz amfibrachiczny pojawiał się najczęściej w utworach o tematyce poważnej, nierzadko przy tym przenikniętych nastrojami smutku, przygnębienia czy nawet grozy (np. u Mickiewicza, Słowackiego, Ujejskiego). Amfibrachiczne wiersze o tonacji pogodnej czy wesołej są rzadkie, zwłaszcza te, które operują długą, 4-miarową jednostką metryczną”⁹. W polszczyźnie jednostką metrycz-

⁹ Przy tym cytacie w przypisie 11. Pajdzińska przywołuje następującą pozycję: Z. Koczyńska, *O wersyfikacji „Walca” Czesława Miłosa*, w: Z. Koczyńska, T. Dobrzyńska,

ną wiersza amfibrachicznego jest łatwo realizować dzięki dużej liczbie wyrazów i słowoform (bądź zestrojów akcentowych) trzysylabowych o typowym dla naszego języka akcencie paroksytonicznym. Ale owa łatwość sprawia, że wiersz taki cechuje pewna monotonia prozodyczna i prawdopodobnie dlatego nie cieszy się popularnością. Autorce *Urodzin* udało się jednak jednostajności uniknąć, choć brak współbieżności granic jednostek językowych z granicami miar amfibrachicznych nie pojawia się często (s. 180–181).

Od powtarzalności jednostek metrycznych analiza płynnie przechodzi do powtarzalności jednakowych lub podobnych układów brzmieniowych w klauzulach wersowych oraz ich funkcji: delimitacyjnej, rytmizacyjnej, fonicznej i sensotwórczej, korespondującej z „różnorodnością elementów świata, o której mówi »ja« liryczne, a powiązanie rymami wyrazów niezgodnych semantycznie, niekiedy też reprezentujących różne części mowy, może być traktowane jako poetycki sygnał chaosu świata” (s. 181).

Przejście od wersyfikacji do semantyki oraz ich korelacja pozwala autorce analizy i interpretacji *Urodzin* sformułować następujące wnioski:

Zarazem jednak sylabotoniczna organizacja wiersza i współbrzmienia rymowe są efektem porządkującej pracy ludzkiego umysłu, tworzenia pewnego ładu.

Właśnie w ten sposób podmiot działań twórczych zdaje się przeciwstawiać chaosowi, przemijaniu, śmierci – kreując własny mikroświat, choćby na potrzeby jednego wiersza. Struktura utworu jest przemyślana w każdym szczególe, nie tylko pod względem wersyfikacyjnym (s. 182).

Wymieniane dalej i omawiane zabiegi językowe: enumeracje, instrumentacja głoskowa, elipsy, powtórzenia, gra słów, aluzje itp. – dowodzą, że trzymanie się językowego konkretności języka i wersyfikacji pozwala sprawnie, umiejętnie i przekonująco przejść od stylistyki, sylabotonicznych wersów, kreacji „ja” lirycznego i podmiotu działań twórczych do egzystencjalnej, epistemicznej i ontologicznej problematyki wyrażanej w poezji Szyborskiej odmiennie w każdym utworze noblistki.

Prozodyjna teoria wiersza

Analogiczne rozbiory językowe pojawiają się w innych przykładowych rozdziałach: „*Od dnia do dna*” Józefa Czechowicza – *powrót po latach* i *Co to znaczy mówić płynnie?* („*Ze wstępu do rozmówek*” Stanisława Barańczaka). Nie sposób w tym miejscu odtwarzać przebiegu całego toku analiz, a więc również rozumowania i asocjacji, nie ma zresztą takiej potrzeby. Wystarczy tylko zauważyć, że zarówno w odniesieniu do poematu Czechowicza, jak też do utworu Barańczaka istotnym zpleczem teoretycznym stało się założenie arbitralnego użycia pauzy wersyfikacyjnej, zwłaszcza w stosunku do zdania. Przywołanie prozodyjnej teorii wiersza pozwoliło

L. Pszczołowska, *Znaczenie wyboru formy wiersza. Trzy studia*, Instytut Badań Literackich Wydawnictwo, Warszawa 2007, s. 24–25.

Pajdzińskiej uzupełnić drobiazgową analizę języka w obydwu utworach o niemarginalne uwagi dotyczące podziału wersowego i jego semantycznych konsekwencji.

Spostrzeżenia o naturze wersów *Od dnia do dna* inicjuje zdanie: „Bez wątpienia wypowiedzi »ja« lirycznego wzmacnia ukształtowanie wersyfikacyjne utworu. Jest to wiersz wolny składający się z sześciu strofoid o różnej liczbie wersów [...]” (s. 170). Badanie ukrytych w podziale wersowym regularności także w zakończeniu poematu prowadzi zaś do wniosku:

Na dodatek właśnie w cytowanym fragmencie jedyny raz członowanie wersowe nie pokrywa się z członowaniem składniowym; przerzutnia ta jest bardzo wyrazista na tle pozostałej części tekstu, w której uzgodnione zostały działy wersowe i syntaktyczne. Zakończenie strofoid, a zarazem zakończenie utworu, kontrastowo różni się od jego początku, zbudowane jest bowiem z wersów bardzo krótkich, liczących 6, 5, 3 i 4 sylaby. Różnice w długości wersów są zatem sfunkcjonalizowane. Wersy krótsze służą dramatyzacji monologu lirycznego, sygnalizują różne stany uczuciowe, nadają tempo wypowiedzi. Ich spotkanie z wersami dłuższymi stwarza możliwość kontrapunktowania emocji i refleksji, wydobywania istotnych sensów (s. 171–172)¹⁰.

Z kolei w rozdziale poświęconym analizie wiersza Barańczaka *Ze wstępu do rozmówek* pojawia się uwaga: „Na koniec przyjrzymy się ukształtowaniu wersyfikacyjnemu wypowiedzi lirycznej, gdyż i ono może pełnić w poezji (zwłaszcza współczesnej) ważną funkcję. Jest to wiersz stychiczny, składający się z 29 wersów o rozpiętości od 10 do 13 sylab” (s. 248). Dalej następuje analiza wersów i tworzących je syntagm, by doprowadzić do konstatacji: „Uderzającą cechą wiersza Barańczaka jest niezgodność dwóch rozcłonkowań: syntaktycznego i wersyfikacyjnego” (s. 249). Po opisie klauzul, średniówek, intonacji, rymów itp. ta m.in. konstatacja pozwala sformułować wniosek ostateczny, który umiejętnie łączy wersyfikację wiersza z jego gramatyką, a nawet z komunikacją literacką (liryczną):

Jeżeli zbierzemy wszystkie obserwacje, oczywiste staje się, że układ wersowy podporządkowany jest semantyce wypowiedzi. Poeta posłużył się formą wierszową nacechowaną swojskością, trzynastozgłoskowcem. Poprzez organizację wersyfikacyjną spotęgował nieprzezroczystość językową tekstu – i tak dużą dzięki różnorodnym zabiegom stylistycznym. Wiedząc dobrze, że następstwem regularnej powtarzalności jest maksymalna przewidywalność, w różny sposób zakłócał ową regularność: poprzez skracanie niektórych linijek, przez odchodzenie od rymów żeńskich i rymowanie oparte na akcencie oksytonicznym, przez częstą zmianę hierarchii elementów w obrębie wersu – wzmacnianie średniówki i osłabianie klauzuli. Wszystkie te zabiegi pełnią nie tylko funkcję semantyczną, skłaniają także do uważnego śledzenia tekstu. Odbiorca wirtualny – zaprojektowana w utworze partytura postawy, jaką powinien przyjąć czytelnik –

¹⁰ Podobnie jak nieregularnemu członowaniu wersowemu, semantyczną funkcję przypisuje się w analizie tego wiersza Czechowicza nieregularnym rymom, które „współuczestniczą w kształtowaniu treści wiersza, eksponują istotne dlań sensy” (s. 172), a upodrzedniają tym samym swoją wierszotwórczą i instrumentacyjną funkcję.

stanowi przeciwieństwo słuchaczy przedstawionych w wierszu: oczekuje nowych treści, nie banału, jest skupiony, wnikliwy i gotowy do podjęcia wysiłku myślowego (s. 251).

Graficzna teoria wiersza

Na przeciwstawnym – w stosunku do tradycyjnego i prozodyjnego – biegunie rozwiązań wersyfikacyjnych sytuuje się wiersz analizowany przez Pajdzińską w rozdziale *Stromy szlak („Południe” Stanisława Barańczaka)*:

[...] ten tekst jest zbudowany symetrycznie. Jego środek stanowi spójnik *i*, symbol łączności przedpołudnia z popołudniem, ranka z wieczorem. Dzień, tak ciekawie utrwalo-ny w tomie, staje się modelem całego życia – od narodzin do śmierci. Wiersz ma kształt niezwykły – klepsydry, czyli przyrządu do mierzenia czasu, złożonego z dwóch szklanych naczyń stożkowych połączonych wąskim kanalikiem, przez który przesącza się woda lub przesypuje piasek. Kształt ten powstał dzięki odpowiedniemu uporządkowaniu wersów (ważna jest nie tylko liczba sylab w wersach, lecz nawet długość owych sylab, w kolejnych wersach występuje bowiem następująca liczba zgłoszek: 13, 11, 11, 7, 6, 5, 2, 1, 1, 1, 2, 5, 6, 7, 11, 11, 13) i ich przestrzennemu rozmieszczeniu. Za sprawą graficznej postaci tekstu czytelnik od pierwszej chwili ma prawo sądzić, że najistotniejszym problemem wiersza jest czas. W tle pozostaje także inne znaczenie wyrazu klepsydra ‘plakat zawiadamiający o czyjejs śmierci i pogrzebie, naklejany w miejscach publicznych’ (s. 254–255).

Opis graficznego konterfektu wiersza gładko przechodzi w semantyczną analizę tytułu, czyli „»najczulszego« miejsca tekstu”, gdyż „mogą się w nim pojawiać elementy o wielkiej wadze” (s. 255). Semantyka zaś tytułu skłania do refleksji nad syntaktyką wiersza i członowania składniowo-intonacyjnego, a zatem również przerzutni oraz układu i rodzajów rymów, w konsekwencji następuje powrót do analizy semantycznej wyrazów przez kształt i postać leksemów w wersach eksponowanych. Tych słów nie da się oczywiście czytać tylko literalnie, uruchomiona zostaje więc procedura rozszyfrowywania metafor pojęciowych połączonych także z graficznym wizerunkiem wiersza. Od przerośniętego znaczenia blisko już do określenia podmiotu, a przezeń do wyrażonej w tym wierszu, pozareligijnej, epifanicznej sytuacji człowieka doznającego świeckiej iluminacji „w południe”, gdyż „WIEDZIEĆ TO WIDZIEĆ” (s. 259).

Sama interpretatorka utworu *Południe* antecedencji dla niego szuka w starogreckich dziełach *technopegnia*, rzymskich utworach *carmina figurata*, średniowiecznych, renesansowych i barokowych wierszach figuralnych oraz w prekursorskiej dla nowoczesnej literatury wizualnej twórczości Stéphane’a Mallarmé’go i Guillaume’a Apollinaire’a¹¹, ale nic nie stoi na przeszkodzie, by naukowego zakotwiczenia dla wiersza-klepsydry nie odnaleźć w teorii wiersza wolnego jako tekstu graficznego, tym bardziej że jej twórca proponuje poręczną definicję tego fenomenu:

¹¹ A. Pajdzińska, *Wiersz – złożony sens...*, dz. cyt., przypis 4., s. 254.

W haśle „wiersz wolny jako tekst graficzny” będzie chodziło wyłącznie o to, że zapis odgrywa w wierszu wolnym rolę szczególną i wyjątkową, inną niż w wypadku wiersza numerycznego¹².

Pobrzmiwające w analizach Pajdzińskiej echem trzy teorie wiersza – tradycyjna, prozodyjna i graficzna – z jednej strony dowodzą zasadności każdej z nich, ale nie są przez badaczkę kompilowane w teorię nową, autorską, totalną¹³, a z drugiej lingwistyczne rozbiory wierszy ukazują wersyfikacyjną migotliwość każdego spośród nich z osobna, zwłaszcza jeżeli wyszedł spod pióra utalentowanego twórcy. Zarówno więc teorie wersologiczne, jak też językoznawcze analizy konkretnych wierszy teoretycznie i praktycznie syntetyzują w tej koncepcji literaturoznawstwo i lingwistykę, dając koherentny model holistycznej deskrypcji utworów wierszowych. Potwierdza on również przekonanie, że wartości, także artystyczne i estetyczne, są istnościami raczej niepowtarzalnymi, choć w humanistycznej teorii, również wiersza, z konieczności próbują zrekonstruować reguły powtarzalne, a przez to nieoryginalnie weryfikowalne, choć też nieprecyzyjnie falsyfikowalne¹⁴. Tę paradoksalną od czasów Arystotelesa właściwość teorii w nauce, także w dyscyplinach humanistycznych, koncepcja Pajdzińskiej ujawnia też na poziomie kompozycji.

Distributio

Przypomnijmy, na książkę *Wiersz – złożony sens* składają się dwie dopełniające się części. Pierwsza zawiera szkice opisujące zawarty w systemie języka potencjał gotowy do wykorzystania w tekstach wierszowych (poetyckich). W części drugiej dochodzi do odwrócenia perspektywy: od konkretnych realizacji utworów wierszowych (poetyckich) ku systemowi języka.

Na podobnym koncepcie kompozycyjnym opiera się książka o frazeologizmach w poezji polskiej tej samej autorki¹⁵. Rozdziały od I do VI systematycznie pokazują

¹² W. Sadowski, *Wiersz wolny jako tekst graficzny*, Universitas, Kraków 2004, s. 14.

¹³ Jak wiadomo, współczesna autorefleksja metodologiczna oscyluje między skrajnościami ogłaszanego co i rusz kryzysu nauk, szczególnie humanistycznych, w tym również wersologii, i „powrotu wielkich teorii”. Dla przykładu: R. Nycz, *O jednym z powodów tak zwanego kryzysu (w humanistyce, zwłaszcza polonistycznej)*, „Teksty Drugie” 2002, nr 1, s. 4–6; A.S. Mastalski, *Ostatnia „wielka narracja” w polskich badaniach wersologicznych. Prozodyjna teoria wiersza Adama Kulawika w trzydziestą rocznicę publikacji „Istoty wierszowej organizacji tekstu”*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Poetica” 2014, t. 2, s. 191–207; *Powrót wielkiej teorii w naukach humanistycznych*, red. Q. Skinner, przeł. P. Łozowski, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1998.

¹⁴ K. Ajdukiewicz, *Klasyfikacja rozumowań*, w: tegoż, *Język i poznanie*, t. 2, PWN, Warszawa 1985, s. 206–225; K.R. Popper, *Logika odkrycia naukowego*, przeł. U. Niklas, PWN, Warszawa 2002; M.A. Wesoły, *Dowodzenie/wyjaśnianie naukowe według Arystotelesa*, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 2018, t. 63, s. 255–282.

¹⁵ A. Pajdzińska, *Frazeologizmy jako tworzywo współczesnej poezji*, Agencja Wydawniczo-Handlowa, Lublin 1993.

różne sposoby użycia frazeologizmów oraz ich znaczeniotwórczą funkcję w tekstach poetyckich, w VII zaś rozdziale porządek zostaje odwrócony – zacznym są konkretne wiersze Szymborskiej, a efektem ukazanie celowości posłużenia się frazeologizmami w budowaniu znaczeń konkretnego wiersza.

Powtórzenie układu kompozycji w obydwu monografiach wskazuje, że się on sprawdza. A dodatkowo w książce o wierszu dzięki naświetleniu problemu raz od strony systemu językowego, a dwa od strony systemów wierszowych – uwyrażnia się możliwości zarówno języka, jak też wiersza oraz ich teorii. Podobną funkcję pełni język samej książki.

Elocutio

Nie sposób w tym miejscu poddawać języka publikacji *Wiersz – złożony sens* stylistycznej wiwisekcji. Na szczęście książka doczekała się przenikliwej i wnikliwej recenzji, o której będzie jeszcze mowa, a oceny recenzentki nie uniknęła też nawet językowa warstwa omawianego wydawnictwa.

Klarowności konstrukcji tomu odpowiada klarowność wywodu i języka przekazu – jest to polszczyzna elegancka i – by tak powiedzieć – przyjazna. Oczywiście lektura opracowania wymaga od czytelnika pewnego przygotowania (podstawowego rozeznania w terminologii lingwistycznej oraz teoretycznoliterackiej, bo terminy „dla zaawansowanych” są przystępnie i poprawnie definiowane) i pewnego wysiłku, ale odnoszę wrażenie, że autorka uczyniła wiele, by jej wykład nie był hermetyczny¹⁶.

Po tak arbitralnej, kompetentnej i chwalebnej tezie na jej potwierdzenie nie trzeba przytaczać argumentów w postaci analiz stylistycznych na modłę tych przeprowadzanych w samej książce o złożonym sensie wiersza. Tym bardziej że obszerne cytaty z niej wielokroć już przywoływane niejako samoczynnie dowodzą słuszności postawionej tezy. Co najwyżej za Arystotelesem można przywołać zalety wysłowienia stylu prozaicznego, które są właściwością kształtu języka również naukowych prac Pajdzińskiej: jasność, stosowność, poprawność językowa, stosowność stylistyczna i malowniczość¹⁷.

A zatem odsłanianiu złożonego sensu wiersza w koncepcji Pajdzińskiej służy i styl, i kompozycja, a na poziomie inwencji odwołanie się w monografii do różnych teorii wersologicznych. Taki stan rzeczy potwierdzają również konteksty, które pojmowane są jako językowe otoczenie¹⁸ – w tym przypadku referowanego sposobu rozumienia wiersza: dokonania lubelskiego środowiska językoznaw-

¹⁶ J. Chojak, *Anna Pajdzińska, „Wiersz – złożony sens”, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2021, ss. 370*, „Poradnik Językowy” 2022, nr 7, s. 111.

¹⁷ Arystoteles, *Retoryka*, w: tegoż, *Retoryka. Poetyka*, przeł. H. Podbielski, Warszawa 1988, s. 239–274.

¹⁸ H. Vater, *Wprowadzenie do lingwistyki*, przeł. J. Aptacy, Oficyna Wydawnicza Atut, Wrocław 2015.

ców, wspomniana już recenzja oraz inne, wybrane prace wersologiczne, literaturoznawcze i językoznawcze.

Konteksty

Najbliższy omawianemu dziełu Pajdzińskiej kontekst stanowią naukowe dokonania lubelskiego środowiska językoznawców, którego twórczynią na Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej była prof. Teresa Skubalanka, czego nie sposób uznać za rewelatorskie odkrycie własne, gdyż sama autorka wspomina o tej badaczce, a raczej uczonej, w zakończeniu *Wprowadzenia*, tworząc efektowną i efektywną triadę retoryczną trzech paralelnych konstrukcji składniowych inicjowanych przez majuskułowy zaimek osobowy: „od Niej bowiem wszystko się dla mnie zaczęło: to Ona pierwsza pokazała, jak ważne jest integrowanie wiedzy językoznawczej z literaturoznawczą i zachęcała do własnych poszukiwań, to dzięki Niej znalazłam się w starannie budowanym zespole lubelskich lingwistów” (s. 16). Nie miejsce tu na gloryfikowanie tego zespołu osiągnięć. Z punktu widzenia referowanej problematyki trzeba tylko zauważyć, że w tej grupie wybitnych językoznawców szczególne zainteresowanie akurat „lingwistyką wersyfikacyjną” bądź „wersyfikacją językoznawczą” nie przejawia się – przykładowo – ani w pracach samej Mistrzynie, choć napisała m.in. monumentalną *Historyczną stylistykę języka polskiego*¹⁹, ani w monografii poświęconej językowi i stylowi *Wesela* Stanisława Wyspiańskiego²⁰, ani w książkach o twórczości Wacława Potockiego i Wincentego Pola²¹. Jedynie u początków formowania (się) tego ze-

¹⁹ T. Skubalanka, *Historyczna stylistyka języka polskiego. Przekroje*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław 1984. Oczywiście Uczona nie ignorowała wersyfikacyjnego ukształtowania analizowanych przez siebie wierszy, tyle że nie na ich wersowej, a bardziej na stylistycznej formie ogniskowały się badania tej lubelskiej językoznawczynie, toteż jej spostrzeżenia z zakresu teorii i historii wersyfikacji ograniczały się na ogół do takich przykładowych wzmianek: „Przytoczyłam obszerniejsze fragmenty barkaroli Krasińskiego, by można było sobie jasno uzmysłwić niewątpliwe podobieństwo stylistyczne: identyczne metrum, chociaż Norwid wprowadza inny układ stroficzny, następnie całe zespoły słów w funkcji kreowania tematu [...]”. „Związek z wierszem Goethego pt. *Mignon* narzuca się w tym wypadku jako oczywisty. Ale utwór niemieckiego poety łączą z tekstem Norwida podobieństwa nie sięgające głębszej tematyki: incipit, metrum, odniesienie do kraju artystów, jakim u Goethego jest realna Italia, u Norwida zaś idealna sfera sztuki”. „Struktura wersyfikacyjna *Mojej piosnki* przypomina ballady Mickiewicza: *Trzech budrysów* i *Czaty*, nie mając, rzecz jasna, żadnego związku z treścią i stylem ballad”. T. Skubalanka, *Styl poezji Norwida na tle tradycji poetyckiej romantyzmu*, w: tejsze, *Mickiewicz, Słowacki, Norwid. Studia nad językiem i stylem*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1977, s. 168–170.

²⁰ M. Wojtak, *O języku i stylu „Wesela” Stanisława Wyspiańskiego*, UMCS, Lublin 1988.

²¹ W. Bryła, *Wacław Potocki i jego „Ogród, ale nieplewiony”*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2009; tejsze, *Syn ziemian i rycerzy. Studia o twórczości i języku Wincentego Pola*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2016.

społu wydano monografię, która uwzględnia język wierszy, ale tylko w utworach ludowych²². Poza tym dokonania Pajdzińskiej na polu wersyfikacji w ujęciu lingwistycznym są cokolwiek osamotnione; nie tylko zresztą w obrębie zespołu lingwistów lubelskich, lecz polskich w ogóle²³. Tę obserwację potwierdza też recenzja, czyli kontekst drugi.

O ile wiadomo, książka *Wiersz – złożony sens* doczekała się jak dotąd tylko jednej, wspomianej już, recenzji. Jej osobność zdaje się przewrotnie dowodzić, jak niepopularną wśród językoznawców problematykę podejmuje monografia lubelskiej lingwistki. Zarazem jednak książkowa publikacja i jej recenzja stanowią dowód na potrzebę prowadzenia lingwistycznych badań nad wierszem oraz akuracji tych podejmowanych od lat przez Pajdzińską²⁴, które umiejętnie łączą wersyfikację z językoznawstwem i na odwrót:

Opracowanie przynosi propozycje teoretyczne i interpretacje oryginalne i istotne dla naszej wiedzy o funkcjonowaniu języka w tekstach poetyckich i wykorzystywanych w poezji mechanizmach generowania sensu. Ukazuje najszlachetniejsze w mojej ocenie zastosowanie wiedzy o języku, za jakie uważam wykorzystanie pojęć oferowanych przez lingwistykę w odkrywaniu sensów niesionych przez dzieło literackie. Jednocześnie studiów szczegółowych w części *Zbliżenia* to prezentacje takich właśnie zastosowań, ich ramy teoretyczne zostały przedstawione w dziesięciu szkicach składających się na *Problemy językowej organizacji tekstu poetyckiego*²⁵.

Kontekst recenzencki prowadzi bezpośrednio do trzeciego i ostatniego razem – innych, wybranych prac wersologicznych, zarówno literaturoznawczych, jak też językoznawczych. One też aproksymują wartość propozycji badawczej zawartej w książce *Wiersz – złożony sens*.

Spośród tych pierwszych, teoretycznoliterackich, tylko dla przykładu można wspomnieć o książkowej publikacji Jana Potkańskiego *Sens nowoczesnego wiesza*. Ten naukowiec, podobnie jak Pajdzińska, deklaruje i praktykuje „pluralizm semio-

²² J. Bartmiński, *O języku folkloru*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław 1973 (zwłaszcza rozdział IV. *Język wiersza na tle języka prozy*, s. 136–220).

²³ Oczywiście w nauce polskiej, oprócz prof. Anny Pajdzińskiej, są też inne uczone, które z powodzeniem łączą kompetencje lingwistyczne z teoretycznoliterackimi, w tym – nawet z wersologicznymi, jak na przykład prof. Teresa Dobrzyńska. Zob. *Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Słownik biobibliograficzny. Tom dziesiąty. Ź i uzupełnienia do tomów 1–9*, red. J. Czachowska, A. Szałagan, Wydawnictwo Fundacja Akademia Humanistyczna i IBL PAN, Warszawa 2007.

²⁴ Nie od rzeczy będzie wspomnieć, że autorka książki *Wiersz – złożony sens* zajmuje się wersyfikacją nie tylko od strony naukowej, lecz również dydaktycznej. Oto zaledwie jeden zwerbalizowany dowód. We wstępie do *Małego przewodnika po wierszu polskim* autor tomu, Wiktor Jarosław Darasz, pisze: „Prof. Pajdzińskiej jestem szczerze zobowiązany za wnikliwą lekturę tekstu przewodnika i cenne uwagi z zakresu metodyki nauczania”. W.J. Darasz, *Mały przewodnik po wierszu polskim*, Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego, Kraków 2003, s. 5.

²⁵ J. Chojak, *Anna Pajdzińska, „Wiersz – złożony sens”...*, dz. cyt., s. 114.

tyczny (wielość znaków, składających się na system) i ontologiczny (trzy sposoby istnienia) w nauce o wierszu”²⁶, choć w szczegółowych rozwiązaniach pluralistycznie, także od Pajdzińskiej, się różni.

Jeżeli chodzi o prace lingwistów, to w kontekście książki *Wiersz – złożony sens* warto wspomnieć o takich, które problem wersyfikacji w poezji marginalizują. I tak przykładowo, w monografii Krzysztofa Skibskiego istotny staje się nie tyle wiersz, ile jego poetyka, język poetycki czy też poezja jako iteratura²⁷. Z kolei w ujęciu lingwistyki kognitywnej sam termin *wiersz* traci pojęciową ostrość granic semantycznych głównie z powodu przemian kulturowych determinant. Jak pisze Elżbieta Tabakowska:

Z punktu widzenia badacza literatury o „literackim” statusie danego tekstu przesądzą jego miejsce w tradycji literackiej wpisanej w daną kulturę oraz jego historyczno-literackie uwarunkowania. Z punktu widzenia językoznawcy (kognitywnego) jest to natomiast po prostu „tekst”, który w szczególnym odczytaniu – narzuconym przez powstający z takiej czy innej przyczyny wymóg „literackości” – staje się na przykład wierszem. Pod względem struktury i kompozycji kategorię „wiersz” (podobnie jak inne kategorie obejmujące gatunki i rodzaje literackie) wypada uznać za kategorię radialną, czyli nie-arystotelesowską. Oznacza to, że nie istnieje zamknięty zbiór cech dystyngtywnych (czyli takich, które pozwalałyby odróżnić „wiersze” od „nie-wierszy”) oraz że przynależności elementów do jednej lub drugiej kategorii nie określają logiczne zasady sprzeczności i wyłączonego środka. Wobec tego w zależności od kontekstu tekst może albo być albo też nie być wierszem. Co więcej, nie jest też tak, że albo „wierszem” albo „nie-wierszem” być musi, ponieważ może okazać się, że się stanie „para-wierszem”, czyli bytem pośrednim, zawieszonym gdzieś między krańcowymi punktami skali. Czyli, na przykład, może być po prostu pozostać fragmentem wypowiedzi, przypadkiem mającym wyraźny wzór wersyfikacyjny, a może także rym, lecz stanowiącym element dyskursu służącego (w swoim pierwotnym kontekście) codziennej, potocznej komunikacji werbalnej²⁸.

²⁶ J. Potkański, *Sens nowoczesnego wiersza. Wersyfikacja Białoszewskiego, Przybosisia, Miłosa i Herberta*, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2004, s. 10.

²⁷ K. Skibski, *Poezja jako iteratura. Relacje między elementami języka poetyckiego w wierszu wolnym*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2017. Za jeden z przykładów przeciwstawnej i równouprawnionej postawy w badaniach nad wierszem (wolnym) i poezją, które zaczynają się od wersyfikacji, a kończą na poetyce i komunikacji, może posłużyć monografia: A. Tryksza, *Barbarzyńcy, klasycyści? Strategie wierszowe w najnowszej poezji*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2008.

²⁸ E. Tabakowska, *Językoznawstwo zastosowane*, Wydawnictwo Austeria, Kraków–Budapeszt–Syrakuzy 2019, s. 21. Wyróżnione, na wskroś nowoczesne, kognitywne ujęcie teorii wiersza znajdujemy również w literaturoznawczych pracach m.in. Arkadiusza S. Maśtalskiego, np. *Problemy prozodyjnej segmentacji tekstu II: co kategoryzacja naturalna i semantyka kognitywna mówią o minimum wierszowej organizacji?*, „Language and Literary Studies of Warsaw” 2014, t. 4; *Kognitywne podstawy teorii wiersza, semantyki wersyfikacyjnej oraz interpretacji wersologicznej. Wybrane problemy okuograficznej analizy kompozycji prozodyjnej*, 2015, niepublikowany komputeropis, <https://www.academia.edu/11758167> [dostęp: 2023/01/06]; *Sakadometryczna analiza wiersza. Ogólne założenia teoretyczne do badań empirycznych*, „Neurolingwistyka Praktyczna” 2016, nr 2, s. 108–125.

Konteksty literaturoznawczych i językoznawczych prac dotyczących nauki o wierszu dowodzą słuszności niedoktrynerskiego stanowiska prezentowanego w książce *Wiersz – złożony sens*. Naukowy opis relacji nadawca – tekst (także wiersza) – odbiorca winien cechować się merytoryczną adekwatnością, metodologiczną konsekwencją i liberalnym pluralizmem.

Poszukiwania sensu wiersza i jego znajdowanie wedle koncepcji Pajdzińskiej, a opisane w tym artykule na inwencyjnym poziomie trzech teorii wiersza (tradycyjnej, prozodyjnej i graficznej), kompozycji książki, jej stylu oraz kontekstów (środowiskowych, recenzenckich oraz literaturoznawczych i lingwistycznych ujęć wersyfikacji) – to wszystko potwierdza wyjściową tezę o lingwistycznym dowartościowaniu przez tę koncepcję literaturoznawczej wersyfikacji i przypisaniu wierszowi ważkiej, senso- lub znaczeniowótórczej funkcji, a nie czysto bądź użytkowo technicznej. To potwierdzenie upoważnia do sformułowania trzech wniosków.

Zakończenie

Autorka książki *Wiersz – złożony sens* wieńczy swe dzieło przywoływanym już wezwaniem do przestrzegania norm metodologicznego pluralizmu, który dla językoznawców warunkuje mnogość konkurencyjnych teorii w obrębie współczesnej lingwistyki, o czym Pajdzińska pisze wprost (s. 263) i ten pluralizm sama praktykuje, a o czym w tym artykule mowy nie było. Podobny pluralizm przejawia się również w stosunku do wersologii w tej książce zastosowanej – jednak w odniesieniu nie tylko do opisu językowego potencjału wiersza, lecz również możliwości tkwiących nawet w jego wersowej, a więc w istocie także językowej, konstrukcji. Zarówno omówione, jak też pominięte zastosowania analiz wersyfikacyjnych prowadzą bowiem do trzech wniosków.

1. W relacji do tradycyjnej, numerycznej, metrycznej teorii wiersza, ale też do wiersza nowoczesnego, nienumerycznego, niemetrycznego jego funkcja w ujęciu Pajdzińskiej bywa zbieżna z tą, wyrażoną przez Juliana Krzyżanowskiego:

[...] miara poetycka stwarza wyraźną miedzę, oddzielającą świat naszego doświadczenia codziennego, potocznego, od świata poezji, w który wprowadza nas dzieło literackie. Z Bogiem obcować można równie dobrze w mrocznej izbie lub w polu, ludzkość jednak od wieków wznosi świątynie, gdzie obcowanie to ma charakter specjalny, ułatwiony. Progiem takiej świątyni jest w naszym wypadku miara wierszowa. [...] podstawowa funkcja miary wierszowej polega na tym, iż stwarza ona lub co najmniej silnie uwypukla jedność dzieła literackiego, a tym samym walenie przyczynia się do spotęgowania jego zdolności wywoływania postawy estetycznej u odbiorcy²⁹.

²⁹ J. Krzyżanowski, *Funkcje metrum*, w: tegoż, *Nauka o literaturze*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1984, s. 181.

2. Jeżeli chodzi o celowość użycia wiersza, zarówno regularnego, jak też wolnego, to do analiz Pajdzińskiej zdają się przylegać też konstatacje Adama Kulawika:

Wolimy [...] pozostać przy starych, z całą pewnością niedoskonałych i mało precyzyjnych ocenach wartości artystycznej tekstu, ocenach budowanych między innymi na umiejętności technicznej, a więc wersyfikacyjnej, poety i na tym, czy poeta mówi rzeczy mądre, czy komunały, na naszej wrażliwości na język³⁰.

3. Sposoby rozumienia wiersza i jego funkcji, które wyzierają z prac autorki książki *Wiersz – złożony sens*, dalekie są od metodologicznych mód, naukowe dogmatyzmu czy też arbitralności teorii. Także do wersowego podziału tekstu odnoszą się bowiem uniwersalne reguły czytania opisane i wykorzystane w omawianej pracy, które znajdują zresztą zastosowanie w odniesieniu nie tylko do tekstów poetyckich. A ponieważ Pajdzińską lepiej cytować, niż ją trawestować, te zasady warto przywołać w oryginale:

Powszechnie sądzi się, że znaczenie wiersza jest kształtowane przez elementy leksykalno-semantyczne, tymczasem w konstytuowaniu jego sensów w mniejszym lub większym stopniu biorą udział również składniki struktury wersyfikacyjnej, brzmieniowej i graficznej. Zapis nie jest czymś obojętnym także dlatego, że jego odrzucenie prowadzi do „odpoetycznienia” tekstu, zbliża go do tekstu niepoetyckiego czy wręcz utożsamia z nim. Można zatem powiedzieć, że tekst poetycki został stworzony wyłącznie dla treści, które wyraża, inaczej niż teksty niepoetyckie – dopuszczające różne sposoby przekazywania tej samej treści. Zadaniem odbiorcy jest odkrycie, jak poszczególne elementy uczestniczą w tworzeniu się sensów tekstu, odkrycie zasadności istnienia każdego, nawet najmniejszego elementu, jego nieprzypadkowości, wewnętrznej konieczności. Analiza musi wyjść poza inwentarz rozpoznanych w utworze składników i dążyć do określenia wiążących je zależności, ich hierarchii i funkcji. Dopiero synteza spostrzeżeń szczegółowych, rekonstrukcja całości odślaniająca strukturę dzieła, umożliwia interpretację czy – ostrożniej – hipotezę interpretacyjną. Nie wolno poprzestać na „rozłożeniu” dzieła na elementy i skatalogowaniu chwytów literackich, nie należy jednak także popełniać grzechu odwrotnego: rezygnować z opisu części składowych i dążeń do odkrycia wewnętrznej logiki tekstu. Ta druga postawa prowadzi zwykle do manifestowania samego siebie – tekst staje się tylko pretekstem: najczęściej zresztą towarzyszy jej przeświadczenie o dowolności interpretacji. Analiza organizacji utworu może odślonić sensy nie wyrażone wprost, lecz zaszyfrowane w językowej strukturze dzieła, dodatkowe, niekiedy nawet nieoczekiwane czy polemiczne wobec tego, co zostało powiedziane (s. 16).

Bibliografia

Ajdukiewicz Kazimierz, *Język i poznanie*, t. 2, PWN, Warszawa 1985.

³⁰ A. Kulawik, *Wiersz jako chwyt*, w: tegoż, *Wprowadzenie do teorii wiersza*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1988, s. 101.

- Arystoteles, *Retoryka. Poetyka*, przeł. Henryk Podbielski, Warszawa 1988.
- Bartmiński Jerzy, *O języku folkloru*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław 1973.
- Bryła Władysława, *Syn ziemian i rycerzy. Studia o twórczości i języku Wincentego Pola*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2016.
- Bryła Władysława, *Wacław Potocki i jego „Ogród, ale nieplewiony”*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2009.
- Chojak Jolanta, *Anna Pajdzińska, „Wiersz – złożony sens”*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2021, ss. 370, „Poradnik Językowy” 2022, nr 7, s. 111–114.
- Darasz Wiktor Jarosław, *Mały przewodnik po wierszu polskim*, Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego, Kraków 2003.
- Dłuska Maria, *Wiersz*, w: *Problemy teorii literatury*, seria 1, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław 1987, s. 179–209.
- Jakobson Roman, *Poetyka w świetle językoznawstwa*, przeł. Krystyna Pomorska, „Pamiętnik Literacki” 1960, nr 2, s. 431–473.
- Kopczyńska Zdzisława, Dobrzyńska Teresa, Pszczołowska Lucylla, *Znaczenie wyboru formy wiersza. Trzy studia*, Instytut Badań Literackich Wydawnictwo, Warszawa 2007.
- Krzyżanowski Julian, *Nauka o literaturze*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1984.
- Kulawik Adam, *Wprowadzenie do teorii wiersza*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1988.
- Mastalski Arkadiusz Sylwester, *Kognitywne podstawy teorii wiersza, semantyki wersyfikacyjnej oraz interpretacji wersologicznej. Wybrane problemy okulograficznej analizy kompozycji prozodyjnej*, 2015, niepublikowany komputeropis, <https://www.academia.edu/11758167> [dostęp: 2023/01/06].
- Mastalski Arkadiusz Sylwester, *Ostatnia „wielka narracja” w polskich badaniach wersologicznych. Prozodyjna teoria wiersza Adama Kulawika w trzydziestą rocznicę publikacji „Istoty wierszowej organizacji tekstu”*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Poetica” 2014, t. 2, s. 191–207.
- Mastalski Arkadiusz Sylwester, *Problemy prozodyjnej segmentacji tekstu II: co kategoryzacja naturalna i semantyka kognitywna mówią o minimum wierszowej organizacji?*, „Language and Literary Studies of Warsaw” 2014, t. 4.
- Mastalski Arkadiusz Sylwester, *Sakadometryczna analiza wiersza. Ogólne założenia teoretyczne do badań empirycznych*, „Neurolingwistyka Praktyczna” 2016, nr 2, s. 108–125.
- Nycz Ryszard, *O jednym z powodów tak zwanego kryzysu (w humanistyce, zwłaszcza polonistycznej)*, „Teksty Drugie” 2002, nr 1, s. 4–6.
- Okopień-Sławińska Aleksandra, *Wiersz awangardowy dwudziestolecia międzywojennego*, „Pamiętnik Literacki” 1965, nr 2, s. 425–446.
- Pajdzińska Anna, *Frazeologizmy jako tworzywo współczesnej poezji*, Agencja Wydawniczo-Handlowa, Lublin 1993.
- Pajdzińska Anna, *Wiersz – złożony sens*, „Prace Filologiczne” 2007, t. LIII, s. 437–444.
- Pajdzińska Anna, *Wiersz – złożony sens*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2021.
- Popper Karl Raimund, *Logika odkrycia naukowego*, przeł. Urszula Niklas, PWN, Warszawa 2002.
- Potkański Jan, *Sens nowoczesnego wiersza. Wersyfikacja Białoszewskiego, Przybosa, Miłosza i Herberta*, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2004.

- Powrót wielkiej teorii w naukach humanistycznych*, red. Quentin Skinner, przeł. Przemysław Łozowski, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1998.
- Pszczołowska Lucylla, *Semantyka form wierszowych*, w: tejeż, *Wiersz – styl – poetyka. Studia wybrane*, Universitas, Kraków 2002, s. 268–285.
- Sadowski Witold, *Potencjał wiersza (zamiast wstępu)*, w: *Potencjał wiersza*, red. Witold Sadowski, Instytut Badań Literackich PAN Wydawnictwo, Warszawa 2013, s. 5–16.
- Sadowski Witold, *Wiersz wolny jako tekst graficzny*, Universitas, Kraków 2004.
- Sawicki Stefan, *Wokół opozycji: wiersz – proza*, w: *Problemy teorii literatury*, seria 2, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław 1987, s. 172–189.
- Skibski Krzysztof, *Poezja jako iteratura. Relacje między elementami języka poetyckiego w wierszu wolnym*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2017.
- Skubalanka Teresa, *Historyczna stylistyka języka polskiego. Przekroje*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław 1984.
- Skubalanka Teresa, *Styl poezji Norwida na tle tradycji poetyckiej romantyzmu*, w: tejeż, *Mickiewicz, Słowacki, Norwid. Studia nad językiem i stylem*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1977.
- Tabakowska Elżbieta, *Językoznawstwo zastosowane*, Wydawnictwo Austeria, Kraków–Budapeszt–Syrakuzy 2019.
- Tryksza Anna, *Barbarzyńcy, klasycyści? Strategie wierszowe w najnowszej poezji*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2008.
- Vater Heinz, *Wprowadzenie do lingwistyki*, przeł. Jarosław Aptacy, Oficyna Wydawnicza Atut, Wrocław 2015.
- Wesoły Marian Andrzej, *Dowodzenie/wyjaśnianie naukowe według Arystotelesa*, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 2018, t. 63, s. 255–282.
- Wojtak Maria, *O języku i stylu „Wesela” Stanisława Wyspiańskiego*, UMCS, Lublin 1988.
- Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Słownik bibliograficzny. Tom dziesiąty. Ż i uzupełnienia do tomów 1–9*, red. Jadwiga Czachowska, Alicja Szałagan, Wydawnictwo Fundacja Akademia Humanistyczna i IBL PAN, Warszawa 2007.

Streszczenie

W artykule podjęto próbę wyabstrahowania sposobu rozumienia wiersza z językoznawczych prac Anny Pajdzińskiej, głównie ze zbioru jej studiów *Wiersz – złożony sens*. Z tej refleksji nad wierszem nie wyłania się wprawdzie nowa teoria wiersza, ale opis ten zasługuje na uwagę z trzech powodów. Po pierwsze, kontynuuje wysiłki integrowania wiedzy językoznawczej z literaturoznawczą. Po drugie, w praktyce dowodzi użyteczności różnych ujęć teorii wiersza: od tradycyjnej, przez prozodyjną, po graficzną. Po trzecie, poświadcza konieczność zastosowania do badań nad wierszem narzędzi zarówno dawnych, jak też najnowszych kierunków w badaniach lingwistycznych. I, co najważniejsze, w tej językoznawczej koncepcji, odmiennie niż w wielu innych, podział wersowy zostaje zauważony i dowartościowany, gdyż przypisuje się mu ważne funkcje sensotwórcze.

Versology in the light of linguistics. „Complex sense” of the Poem Based on Anna Pajdzińska’s Concept

Abstract

The article aims at abstracting the way how the poem is comprehended from the linguistic works by Anna Pajdzińska, mainly from the collection of her papers entitled *The Poem: A Complex Sense*. Although her reflections on the poem do not result in the development of a new verse theory, her viewpoints deserve attention for three reasons. Firstly, in her works, efforts to integrate the linguistic and literary knowledge continue. Secondly, in practice, the usefulness of various approaches offered by the verse theory, ranging from the traditional and prosodic ones to the graphic one, is proved useful. Thirdly, the necessity to apply the old tools and the latest directions in the linguistic studies during the research into the poem is confirmed. Furthermore, what is the most important in this linguistic concept, unlike in many other ideas, the division into lines has been noticed and appreciated since it is assigned significant sense-forming functions.

Słowa kluczowe: wersologia, wersyfikacja, lingwistyka, teorie wiersza, wers, znaczeniowótórcze (sensotwórcze) funkcje wiersza

Keywords: versology, versification, linguistics, verse theory, verse line, meaning-forming (sense-forming) functions of the poem

Mirosław Ryszkiewicz – doktor habilitowany nauk humanistycznych w zakresie literaturoznawstwa, adiunkt na Wydziale Filologicznym w Katedrze Współczesnej Literatury i Kultury Polskiej (przed „reformą” w Zakładzie Teorii Literatury) Instytutu Językoznawstwa i Literaturoznawstwa Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Od 1997 do 2001 roku pracował jako lektor oraz wykładowca w Katedrze Języka Polskiego i Literatury na Uniwersytecie Debreczyńskim (Węgry). Zajmuje się głównie zagadnieniami z pogranicza teorii retoryki i teorii para-, nie- oraz literatury, okazjonalnie zaś tematami węgierskimi. Autor m.in. artykułu *Rytmy metafizyki? O wierszu w poezji Bolesława Leśmiana*, „Slavica. Annales Instituti Slavici Universitatis Debreceniensis” 2010–2011, nr XXXIX–XL, oraz współautor i współredaktor podręcznika akademickiego *Wersyfikacja polska*, t. 1–3, Lublin 2007.